

ISSN 2305-9397

*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық
университетінің ғылыми-практикалық журналы*

*Научно-практический журнал Западно-Казахстанского
аграрно-технического университета имени Жангир хана*

*Scientific and practical journal of Zhangir Khan West Kazakhstan
Agrarian-Technical University*

2005 жылдан бастап әр тоқсан сайын шығады
Издается ежеквартально с 2005 года
Published quarterly since 2005

ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ
Наука и образование
Science and education
2-бөлім

№ 3-2 (68) 2022

Бас редактор – Главный редактор - Chief Editor

Наметов А.М., в.ғ.д., проф.,
Басқарма төрағасы-ректор
доктор вет. наук, проф.
Председатель
правления-ректор
Nametov A. M., Doctor of Veterinary
Sciences, Professor Chairman of the
board - rector

Редакция алқасы – Редакционная коллегия - Editorial team

Шәмшідін Ә.С. , а.-ш.ғ.канд.	канд. с.-х. наук	Şәмşidin Ä.S. , Candidate of Agricultural Sciences
Brem Gottfried , Doctor Medicinae Veterinariae, Professor	доктор мед. наук, проф.	Brem Gottfried , Doctor Medicinae Veterinariae, Professor
Saljnikov Elmira , Ph.D	Ph.D	Saljnikov Elmira , Ph.D
Баймуканов Д.А. , а.-ш.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі	доктор с.-х. наук, проф. член-корр. НАН РК	Baimukanov D.A. , Doctor of Agricultural Sciences, Professor, corresponding member of NAS of the RK
Насиев Б. Н. , а.-ш.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі	доктор с.-х. наук, проф. член-корр. НАН РК	Nasiyev B.N. , Doctor of Agricultural Sciences, Professor, corresponding member of NAS of the RK
Рахимғалиева С.Ж. , а.-ш.ғ.канд., доцент	канд. с.-х. наук, доцент	Rakhimgaliyeva S.Zh. , Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor
Косилов В. И. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Kosilov B.I. , Doctor of Agricultural Sciences, Professor
Бозымов К.К. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Bozymov K.K. , Doctor of Agricultural Sciences, Professor
Исбеков К.Б. , б.ғ. канд.	канд. биол. наук	Isbekov K.B. , Candidate of Biological Sciences
Стекольников А.А. , в.ғ.д., проф., РАШҒА корр. мүшесі	доктор вет.наук, проф., член-корр. РАСХН	Stekolnikov A. , Doctor of Veterinary Sciences, Professor, Corresponding Member of the RAAS
Radoiicic Bilyana , Ph.D, Professor	Ph.D, профессор	Radoiicic Bilyana , Ph.D, Professor
Сапанов М.К. , б.ғ.д., проф.	доктор биол. наук, проф.	Sapanov M.K. , Doctor of Biological Sciences, Professor
Краснянский М.Н. , т.ғ.д., проф.	доктор техн. наук, проф.	Krasnyanskiy M.N. , Doctor of Engineering Sciences, Professor
Монтаев С.А. , т.ғ.д., проф.	доктор техн. наук, проф.	Montayev S.A. , Doctor of Engineering Sciences, Professor
Чибилев А.А. , географ.ғ.д., профессор, РҒА академигі	доктор геогр. наук, проф., академик РАН	Chibilev A.A. , Doctor of Geographical Sciences, Professor, Academician of RAS
Алмагамбетова М. Ж. , т.ғ.к.	канд. техн. наук	Almagambetova M.Zh. , Candidate of Engineering Sciences
Абдыбекова А.М. , в.ғ.д., проф.	доктор вет.наук, проф.	Abdybekova A.M. , Doctor of Veterinary Sciences, Professor
Исхан К.Ж. , а.-ш.ғ.канд., қауымдаст. проф.	канд. с.-х. наук, ассоц. проф.	Iskhan K.Zh. , Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor
Семенов В.Г. , б.ғ.д., проф.	доктор биол. наук, проф.	Semenov V.G. , Doctor of Biological Sciences, Professor
Юлдашбаев Ю.А. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Yuldashbaev Yu.A. , Doctor of Agricultural Sciences, Professor
Альпеисов Ш.А. , а.-ш.ғ.д., проф.	доктор с.-х. наук, проф.	Alpeisov Sh.A. , Doctor of Agricultural Sciences, Professor
Бугай Д.Е. , т.ғ.д., проф.	доктор техн. наук, проф.	Bugai D.E. , Doctor of Engineering Sciences, Professor
Исмаков Р.А. , т.ғ.д., проф.	доктор техн. наук, проф.	Ismakov R.A. , Doctor of Engineering Sciences, Professor
Сермягин А.А. , а.-ш.ғ.канд.	канд. с.-х. наук	Sermyagin A.A. Candidate of Agricultural Sciences
Казамбаева А.М. , э.ғ.к.	канд. экон. наук	Kazambaeva A.M. , Candidate of Economic Sciences

© Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана

2022 ж.

Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарындағы қазақ жартылай қылшық жүнді қойлар болды.

Қойдың туылуынан ересек күйге дейін өсуі мен дамуын зерттеу кезінде жеке дене бөліктерінің сызықтық өлшеулері жүргізілді, бұл тәжірибелік малдардың сыртқы ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, абсолютті өлшеулердің мәліметтері, мысалы, Еділбай қойлары ірі жануарлар болып табылады, олар сыртқы көрінісінің негізгі көрсеткіштері бойынша ет – май бағытындағы ең үлкен тұқым-гиссардан кем түспейді. Тоқтылардың өлшемдерін ересек қойлардың өлшемдерімен салыстыру еділбай тұқымының ерте жетілуін көрсетеді. 4-4,5 ай жасында ересек қойлардың өлшемдерінің 74,2-82,9% - ға дейін жетеді. Сонымен қатар, олар құрғақ жерлердегі биіктік (82,7%) және дененің қиғаш ұзындығы (82,7%) сияқты көрсеткіштер бойынша ең үлкен өлшемдерге ие. Ересек қойлардың пайыздық көрсеткіштерімен көрсетілген бұл өлшемдер жануарлардың өсу қарқынын айқын көрсетеді. 18 ай жасында еділбай тұқымының ұрғашылары толық жастағы ұрғашыларды өлшеу көрсеткіштерінің 93,6% - ына жетіп, өсу қарқындылығымен кеуде ені, тереңдігі және ені бойынша көрсеткіштер сипатталды.

ӘОЖ 636.38.(574)

ГТАХР 68.39.31

DOI 10.56339/2305-9397-2022-3-2-54-61

Бурамбаева Н.Б., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, зоотехния доценті, **негізгі автор**, <https://orcid.org/0000-0002-3484-9796>

«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар қ, Ломов көшесі, 64, 140000, Қазақстан, 07041963@mail.ru

Темиржанова А.А., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, зоотехния доценті, <https://orcid.org/0000-0002-5099-6219>

«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар қ, Ломов көшесі, 64, 140000, Қазақстан, alma.temirzhanova.74@mail.ru

Абельдинов Р.Б., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, <https://orcid.org/0000-0002-8773-6392>

«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар қ, Ломов көшесі, 64, 140000, Қазақстан, abrustem@mail.ru

Асанбаев Т.Ш., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, <https://orcid.org/0000-0002-6467-4931>

«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар қ, Ломов көшесі, 64, 140000, Қазақстан, asanbaev.50@mail.ru

Баужанова Л.М., ветеринария ғылымдарының кандидаты, <https://orcid.org/0000-0002-5105-1041>

«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар қ, Ломов көшесі, 64, 140000, Қазақстан, lbauzhanova@inbox.ru

Аманбаева С.Б., аға оқытушы, магистр, <https://orcid.org/0000-0003-4879-0323>

«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар қ, Ломов көшесі, 64, 140000, Қазақстан, saltamira@mail.ru

Burambayeva N., candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of zootechnics, **the main author**, <https://orcid.org/0000-0002-3484-9796>

NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Lomova STR. 64, 140000, Kazakhstan, 07041963@mail.ru

Temirzhanova A., candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of zootechnics, <https://orcid.org/0000-0002-5099-6219>

NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Lomova STR. 64, 140000, Kazakhstan, alma.temirzhanova.74@mail.ru

Abeldinov R., candidate of Agricultural Sciences, <https://orcid.org/0000-0002-8773-6392>

NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Lomova STR. 64, 140000, Kazakhstan, abrustem@mail.ru

Assanbayev T., candidate of Agricultural Sciences

NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Lomova STR. 64, 140000, Kazakhstan, asanbaev.50@mail.ru

Bauzhanova L., candidate of Veterinary Sciences, <https://orcid.org/0000-0002-5105-1041>, NAO «Toraigyrov University», Pavlodar, Lomova STR. 64, 140000, Kazakhstan, lbauzhanova@inbox.ru

Amanbayeva S.B., senior lecturer, master, <https://orcid.org/0000-0003-4879-0323> NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Lomova STR. 64, 140000, Kazakhstan, saltamira@mai.ru

**ҚАЗАҚТЫҢ ҚҰЙРЫҚТЫ ҰЯҢ ЖҮНДІ (ТҰҚЫМШІЛІК «БАЙЫС» ТИПІ) ҚОЙ
ТҰҚЫМДАРЫНЫҢ ҚОЗЫЛАРЫНЫҢ ӨСІП ЖЕТІЛУІ МЕН БІТІМ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ЖӘНЕ ЖЫЛ МЕЗГІЛДЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨЗГЕРІСТЕРІ
FEATURES OF GROWTH AND MATURATION OF LAMBS OF KAZAKH-TAILED
WOOLLY (INTRA-BREED TYPE «BAYS») SHEEP BREEDS AND CHANGES DEPENDING
ON THE SEASON**

Аннотация

Ауыл шаруашылығы жануарларының тұқымдарын олардың өнімділіктерін жоғарлатуға бағыттап жетілдіруде алынған төлдің өсімталдығын жоғарлату және өсіру маңызды. Бұл тұқымның қошқарлары конституциясы мықты, өте ірі малдар. Қошқарлардың орташа қырқымы 3,0–3,5 кг. Қазақтың құйрықты ұяң жүнді («Байыс» тұқым ішілік типі) тұқым қойларынан алынатын негізгі өнім болып қой еті енеді. Құйрықты қойлардың майды құйрықтарына жинайтындығы белгілі, ал ұшасының қалған бөлігінде және басқа дене мүшелерінде майға қарағанда нәруыз басым болады, ол өз кезегінде етке жоғары сапалы дәм береді. Ет өнімділігінің маңызды сандық көрсеткіші болып, тірі салмақ енеді. Тірі салмақ неғұрлым көп болса, ұшасының орташа салмағы да соншалықты көп болады. Тезжетілігіштік – негізгі шаруашылықтық-пайдалы белгі, мұнда өнімді өндіруге қысқа уақыт аралығында аз шығын жұмсалады, осыған сай кейінгі кезде тезжетілетін етті- майлы қойшаруашылығын дамыту алға қойылуда. Жануарлардың өнімділік және асылтұқымдық сапаларын жетілдіру бойынша селекциялық-асылдандыру жұмыстарының тиімділігі ең алдымен қолданылатын негізгі қошқарлардың сапасына байланысты болады.

Біздің зерттеулеріміздің мақсаты өндіруші-тоқтылардың қоңдылық санаттарының саулықтардың өндіру қабілеттеріне әсерін анықтау, және ата-аналарын іріктеудің оңтайлы нұсқасын анықтау, қорытындысында осы нұсқалардың қайсысы саулықтардың өсімталдылықтарының неғұрлым жақсы нәтижесін көрсететіндігін анықтау. Мақалада қазақтың құйрықты ұяң жүнді (тұқымішілік «Байыс» типі) қой тұқымдарының өсіп жетілуі және қозылардың туу мерзімдеріне байланысты қысқы және көктемгі мерзімде туған қозылардың салыстырмалы талдаудың зерттеу нәтижесі берілген. Жүргізілген зерттеулер «Алтай» ШҚ қазақтың құйрықты ұяң жүнді (тұқымішілік «Байыс» типі) қой тұқымдарының төлдерінің тез жетілігіштігін анықтау.

ANNOTATION

When improving breeds of farm animals aimed at increasing their productivity, it is important to increase the productivity and increase the productivity of the resulting offspring. Sheep of this breed are very large animals with a strong constitution. The average weight of sheep is 3.0–3.5 kg. The main product of sheep of the Kazakh tailed sheep breed (intra-breed type "Bays") is lamb meat. It is known that tailed sheep accumulate fat in their tails, and the rest of the carcass and other body parts are dominated by protein over fat, which in turn gives the meat a high-quality taste. An important quantitative indicator of meat productivity is live weight. The greater the live weight, the greater the average weight of the carcass. Fastness is the main economic and useful feature, where production costs are minimal in a short period of time, so the development of fast-growing meat and fat sheep farming is being promoted in the future. The effectiveness of breeding and breeding work to improve the productive and breeding qualities of animals depends primarily on the quality of the main sheep used.

The purpose of our research is to determine the influence of the categories of sheep-producers on the production capacity of healthy animals, and to determine the optimal choice of parents, as a

result, to determine which of these options shows the best result of the reproduction of healthy animals. The article presents the results of the study of the comparative analysis of lambs born in the winter and spring period, depending on the growth and maturity of Kazakh-tailed sheep breeds (intra-breed type "bays") and the timing of the birth of lambs. The conducted research was carried out to determine the rapid maturity of young sheep breeds of Kazakh-tailed sheep (intra-breed type "Bays") of the farm "Altai".

Түйін сөздер: Дене бітім, конституция, экстерьер, өсу, жетілу, қазақтың құйрықты ұяң жүнді қойы (тұқымішілік «Байыс» туні).

Key words: Physique, Constitution, exterior, growth, maturity, Kazakh tailed sheep (intra-breed type "Baуys").

Кіріспе. Қой шаруашылығының өнімділік көрсеткіштерінің ішінде қазіргі кезде қой етін өндіру деңгейі шешуші роль атқарады. Сондықтан да отандық етті-майлы (қазақтың ұяң жүнді және қылшықты жүнді қойлары) тұқымдарын алдағы уақытта жетілдіру мақсаты тұр. Осы мақсатта біз қазақтың құйрықты ұяң жүнді (тұқымішілік «Байыс» типі) қой тұқымдарының төлдерінің өнімділік қасиеттері зерттелінді. Жүргізілген зерттеулер қазақтың құйрықты ұяң жүнді (тұқымішілік «Байыс» типі) қой тұқымдарының төлдерінің тез жетілігіштігін анықтау. Тезжетілігіштік – негізгі шаруашылықтық пайдалы белгі, мұнда өнімді өндіруге қысқа уақыт аралығында аз шығын жұмсалады, осыған сай кейінгі кезде тезжетілетін етті-майлы қойшаруашылығын дамыту алға қойылуда. Жұмыстың негізгі мақсаты болып «Алтай» ШҚ қазақтың құйрықты ұяң жүнді («Байыс» тұқым ішілік типі) қой тұқым қозылардың туу мерзімдеріне байланысты биологиялық өнімділік ерекшеліктерін зерттеу. [1,2,3,4].

Бұрынғы зерттеулерде жас төлдің тірі салмағы тұқымға және саулықтың жасы мен салмағына байланысты болады делінген болатын. Етті-майлы қой өсіруде қошқарларға, әсіресе олардың дамуына және сүйектің мықтылығына үлкен көңіл бөлінеді [10,13]. Орта Азия тұрғындарының құйрықты қойларды көбейту кезіндегі және қошқарлардың маңызы туралы С. Г. Азаров [16] былай деп жазады: «Іріктеу жұмыстары аталықтардың түрішінде ғана өтеді. Іріктеу кезінде негізгі көңіл малдың ірілігіне бөлінеді және жүннің сапасы үлкен маңыз береді. Бірақ көптеген жағдайда жүнге байланысты іріктеу жұмыстары аталық малдың талабына бағынады. Сонымен қошқардан жақсы даму, сүйектің мықтылығы және күштілігі талап етіледі». Есейіп келе жатқан қозылардың еттілік қасиеттері ата-енесінің тұқымы мен тұқымдылығы, енесінің салмағы мен жасы, жынысы, егіз-жалқылығы, буаз кезіндегі енесінің азықтандыру деңгейі, енесінің дене бітімі және басқа факторларға байланысты болады.

Қозылардың өсіп жетілуі белгілі заңдылықтармен сипатталады. Биязы жүнді қой тұқымдары қозыларының туылғаннан бір жасқа дейінгі аралықтағы жетілуін көп жылдар зерделеудің негізінде үш кезеңді анықтады: ең жоғары өсу кезеңі қозылардың туылғаннан кейінгі алғашқы 3 айы; баяу кезеңі 4–5 айлар; өсу қарқынының тоқталуы, бұл кезеңде қозылардың салмағы өсу орнына, керісінше төмендейді 6–7 айларды жатқызады. Әрбір өсу кезеңінде мал ағзасы өзінің өмір сүру ортасына талап қояды. Бұл талаптарды білу қой төлін ұтымды өсіру технологиясын жасауды қамтамасыз етеді [14,15].

Зерттеу материалдары мен әдістемесі. Зерттеу жұмыстары Павлодар облысы, Лебяжі ауданы, Алтай атындағы асыл тұқымды шаруашылықта өтті. Асыл тұқымды қой шаруашылығы бұл шаруашылықта негізгі өндіріс түрі. Зерттеу зерзаты – Алтай атындағы асыл тұқымды шаруашылығындағы жартылай қылшық жүнді Байыс типі қойлары және олардың ұрпақтары.

Өнімділік және бонитировкалау негізінде жүргізілген жекелей есеп нәтижелерін негізге ала отырып, отарлар ішінен еділбай қойларының әрбір зерттеу жұмыстарына өнімділік, бітімдік, кластық, т.б. көрсеткіштері мен ерекшеліктеріне баға беріліп, асыл тұқымдық құжаттар есебіне сай типтік даралары іріктеп алынып тәжірибелік топтары жасақталды. Әр топқа 10 бас алынды. Тәжірибеге түскен малдар отардағы басқа малдармен бірге кәдімгі шаруашылықта қалыптасқан азықтандыру, өсіру және жетілдіру технологиясы бірдей жағдайда күтіп өсірілді. Қойлар қысы-жазғы мезгілдерде жыл бойғы далалық жайылымдарда еркін бағылды.

Өсіп жетілу көрсеткіштерін өсімтал төлдің туғандағы, салмағын өлшеу жолымен тірі салмақтың жастық серпінін зерттеу арқылы негізделген. Өсіп жетілуі және бітім ерекшеліктерін анықтау үшін дене салмағы негізінде, дене тұлғасының индекстерін есептеуге зерттеу жұмыстары жүргізілді. Бұл салыстырмалы топтардың дене бітімі ерекшеліктері әрбір тәжірибе жүргізілген топтардың төмендегідей арнаулы өлшемдер алынды. Бітім бойынша: шоқтығының биіктігі, тұрқының қиғаш ұзындығы, кеуде орамы, сирақ орамы, шонданай биіктігі сияқты тұлға өлшемдері алынды.

Зерттеу нәтижелері және талдау. Жұмыс жасау кезінде ұрғашы мен еркек қозылардың жиырма бас таңдап алынды. Төменгі бірінші кестеде олардың тірі салмақтары көрсетілген.

Кесте 1 – Жыл мезгілдері көктемдегі және қыстағы қозылардың салмағы (n=20)

Туған кезіндегі тірі салмағы, кг.			
Қысқы мерзімде туған		Көктемгі мерзімде туған	
Еркек	Ұрғашы	Еркек	Ұрғашы
3,7	3,2	4,1	3,7

1-ші кестеден көріп тұрғанымыздай жаңа туған төл салмағы туу мерзіміне қарай 3 кг-нан 4,7 кг-ға дейін барады. Малдың қай түрі болмасын өсе келе салмақ қосуы төмендейді, егер жас төл мен ересек малды тәуліктік салмақ қосуы бойынша салыстыратын болсақ, жас төлдің салмақ қосуы артық болады. 1-кестеде берілген мәліметтерге сүйене отырып жаңа туған қозылардың орташа салмағы анықталды (2-кесте).

Сонымен бірге біздің зерттеуде 1 айлық, 2 айлық және 4,5 айлық кезеңдердегі абсолютті салмақ, тәуліктік өсім және салмағының өлшемдері көрсетілген. (2-кесте).

Кесте 2 – Тірі салмағының өсуіне байланысты өзгеруі

Жасы, күн.	салмағы, кг				Салмақ қосуы, кг							
					тәулік өсім				абсолют өсім			
	♂		♀		♂		♀		♂		♀	
	Қыс	Көк тем	Қыс	Көк тем	Қыс	Көк тем	Қыс	Көк тем	Қыс	Көк тем	Қыс	Көк тем
1 ай	13	14	1,1	2,2	0,30 0	0,41 0	0,31 0	0,35 0	8	10	8,14	9,50
2 ай	20,1	23	19	21	0,31 0	0,48 0	0,33 5	0,38 6	16	19	15	17

2-кестеде шоқтық, құйымшақ биіктігі, дененің қиғаш ұзындығы сияқты көрсеткіштер 4-айлық жасына дейін қарқынды өседі. Тәжірибеге түскен малдар отардағы басқа малдармен бірге кәдімгі шаруашылықта қалыптасқан азықтандыру, өсіру және жетілдіру технологиясы бірдей жағдайда күтіп өсірілді. Қойлар қысы-жазғы мезгілдерде жыл бойғы далалық жайылымдарда еркін бағылды.

Байыс тұқымішілік қозылар туған кезден бастап бір ай және екі ай аралығында қарқынды өсетінін көруге болады. Айта кететін болсақ тірі салмақтар еркек малдарды бір ай мен екі ай ортасында қыста (13-20,1кг), ал ұрғашы малдарда (14-23), яғни салмақтың едәуір өсетінін көреміз. Ал тәуліктік өсім еркек малдарды бір ай мен екі ай ортасында қыста (0,300-0,310 кг), ал ұрғашы малдарда (0,410-0,480). Абсолюттік өсім еркек малдарды бір мен екі ай

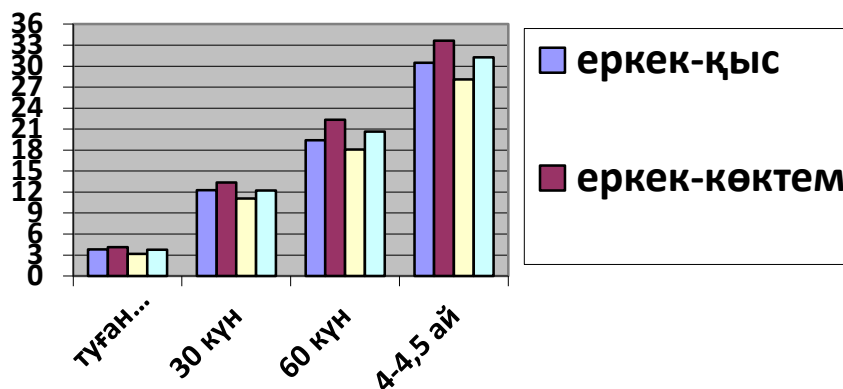
ортасында қыста (8-16), ал ұрғашы малдарда (10-19). Салмағымен қоса қозылардың дене өлшемдері де айтарлықтай өзгеріске ұшырады (3-кесте).

Кесте 3 – 1 ай , 2 ай және 4,5 ай аралықтарында дене бітімдерін салыстыру

Жасы	Жынысы	Жыл мезгілі	Шоқтығының биіктігі, см	Шонданай биіктігі, см	Тұрқының қиғаш ұзындығы, см	Кеуде орамы, см	Сирақ орамы, см
1 ай	♂	Қыс	53,3	53,1	45,0	53,0	7,5
		Көктем	54,0	53,8	48,0	55,0	7,5
1 ай	♀	Қыс	51,0	50,8	44,0	52,0	7,0
		Көктем	51,8	52,5	47,0	53,0	7,2
2 ай	♂	Қыс	61,0	63,0	55,0	61,0	7,4
		Көктем	63,0	63,0	56,0	62,0	7,6
2 ай	♀	Қыс	56,0	57,0	53,0	59,0	7,3
		Көктем	57,0	58,0	53,0	60,0	7,5
4,5 ай	♂	Қыс	65,0	65,0	62,0	69,0	9,0
		Көктем	67,0	67,7	64,0	73,0	8,7
4,5 ай	♀	Қыс	65,0	64,0	64,0	56,0	7,0
		Көктем	64,7	64,7	59,0	63,0	7,3

Қыста туған қозылар қаңтар айына ал, көктемдегілер сәуір айына келеді. Көктемнің соңғы айында яғни күн жылынғанда мал жайылымға шыққанда, дене бітім көрсеткіштері өлшенеді. Кестедегі мәліметтерге қортынды айтсақ жалпы табын және алынған қозыларға жеке-жеке бағу болған жоқ барлығы жайылым жағдайында болды. Негізінен мәліметтер бойынша 1 айлық (мысалы: негізгі дене бітім көрсеткіштері еркектерде шоқтық биіктігі қыста-көктемде: 53,3-54,0см; тұрқының қиғаш ұзындығы 45,0-48,0см; ұрғашыларда шоқтық биіктігі қыста-көктемде: 51,0-51,8см; тұрқының қиғаш ұзындығы 44,0-47,0см), 2 айлық (шоқтық биіктігі қыста-көктемде: 61,0-63,0см; тұрқының қиғаш ұзындығы 55-56см; ұрғашыларда шоқтық биіктігі қыста-көктемде: 56,0-57,0см; тұрқының қиғаш ұзындығы 53,0-53,0см), және 4,5 айлық қозыларда (еркектерде шоқтық биіктігі қыста-көктемде: 65,0-67,0см; тұрқының қиғаш ұзындығы 62,0-64,0см; ұрғашыларда шоқтық биіктігі қыста-көктемде: 65,0-64,7см; тұрқының қиғаш ұзындығы 64,0-59,0см), қыс мезгілімен салыстырғанда көктемде туғандардың көрсеткіштері әлдеқайда артық екенін көруге болады.

Қорытынды. Зертеулеріміздің қортындысына келетін болсақ төмендегі суреттен (1 сурет) бір айлық, 2 айлық және енесінен шығару кезіндегі өсуінің суреті.

Сурет 1 – Бір айлық, екі айлық және енесінен шығару кезіндегі өсуінің сызбанұсқасы

Алынған мәліметтерге сүйене отырып біз жас төл өмірінің туған кезінен бастап 60 күндік жасына дейін ең жоғары салмақ қосу дәрежесін көрсететініне көз жеткізіп отырмыз. Яғни осы мерзімде төл мен енесі соңынан дұрыс күтім қажет. Жағарда көрсетілген барлық мәліметтерге келетін болсақ қортынды ретінде былай айтуға болады қыста туған төлдер салмақты 30 күнге дейін жақсы өсіп жетіледі, бірақ бұл кезде күннің суық болуына байланысты әлдеқайда көктемде туғандарға қарағанда ақырын дамиды. Ал 60 күн аралықтарында салмақтары біраз азаяды. Сондықтан басқа да зерттеушілердің мәліметтерін салыстыра келе жалпы қойларды ауа райының салқын кезінде қозының тууын жүзеге асырмай дәстүрлі күн жылынғанда сәуір айларына төлдеуді жоспарлаған дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бурамбаева Н.Б., Нуржанова К.Х., Насыров Ф.С., Тугельбаева А.Д. // Сравнительная оценка селекционируемых признаков мясо-сальных овец при чистопородном разведении. – Вестник ГУ Семей – №1 – 2015 г. – С.256–258.
- 2 Бурамбаева Н.Б., Сейтханова К.К. // Генетические параметры селекции овец отечественных мясо-сальных пород. – Вестник ГУ Семей, №1 – 2015г. – С.236–240;
- 3 Бурамбаева Н.Б., Нуржанова К.Х., Темиржанова А.А., Сейтханова К.К. // Шерстная продуктивность молодняка овец. – Вестник ГУ Семей, №2 – 2015 г. – С.161–165.
- 4 Бурамбаева Н.Б., Сейтханова К.К., Аркатова А.А. // Отандық етті-майлытұқымды қазақтың қылшық жүнді құйрықты қойларының ет өнімділігі. – Материалы международной научно-практической конференции «Торайгыровские чтения VII» (в печати)
- 5 Рахманов А.И. Содержание и разведение овец. – М.: Аквариум, 2010. – 48 б.
- 6 Сабденов Қ., Абдуллаев М., Құлатаев Б. Қой шаруашылығының технологиясы. Астана, 2008. – 295 б.
- 7 Майтканов Н.М. Казахская курдючная порода овец:– Алма-Ата, 1999. – 246 с.
- 8 Зарпуллаев Н.Н. Научные основание и методы повышения скороспелости, мясной и овчинной продуктивности ягнят: автореф. Дис... на соискание ученой степени доктора с.-х. наук. – Дубровицы, 1990. – 48 с.
- 9 Фарсыханов С.И. Курдючные овцы, научные и практические основы повышения их мясной и шерстной продуктивности: автореф. Дис... доктора. с.-х. наук. – Ташкент, 1980. – 35 с.
- 10 Bogess M., Wilson D.E., Morrill O.C. National Sheep improvement program development update // Iowa State univ. – 1989. – 597. – P. 9–10.
- 11 Hanker H., Littejohn R. P. Relationships between staple strength and other wool characteristics of Romney ewes. NLJ. Agr. Res. – 1989. – 32.2. – P. 395–310.
- 12 Ермеков М.А., Голоднов А.В. Мясо-сальное овцеводство в кн.: Овцеводство Казахстана. – М.: Колос, 1977. – С.79–90
- 13 Бексеитов Т.К. Научные основы применения инбридинга в селекции овец: автореф.... д. с.-х.наук. – Павлодар, 2003. – 10 – 18с.
- 14 Ырзағалиев К. Еділбай қойының сүйіндік зауттық сүлесінің өнімділік қасиеттері: автореф. а.ш.ғ.к.- Атырау, 2000. – 3 – 15 б.
- 15 Азаров С.Т. Отбор и подбор по селекционируемым признакам курдючных овец. – М.: Колос, 1981 – С. 100–115.
- 16 Канафин Б.К., Медеубеков К.У. Рост и формирование мясной продуктивности баранчиков казахской курдючной полугрубшерстной породы. Алматы: 2000. – С.7–10.
- 17 Племянников А.Г. Производство ягнятины и увеличение мясных ресурсов // Вестник с.-х. науки Казахстана. Алма-Ата: 1978, –№6. С.102–106.
- 18 <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000484540700016>.
- 29 Мирзабеков С.Ш., Ерохина А.И. Овцеводство: учебник / под ред. проф. А.И. Ерохина. – Алматы: ИздатМаркет, 2005. – С. 122–247.
- 20 Абдуллаев М.А., и др. Технология и механизация овцеводства / Абдуллаев М.А., Сабденов К.С., Сейдалиев Б.С. – Алматы: ТОО «Издательство «Бастау»», 2007. – 176 с.

REFERENCES

- 1 Burambayeva N. B., Nurzhanova K. Kh., Nasyrov F. S., Tugelbaeva A.D. // Comparative evaluation of selected traits of meat-and-tallow sheep in purebred breeding.– Bulletin of the State Institution of Families – No.1 – 2015 – pp.256–258.
- 2 Burambayeva N.B., Seitkhanova K.K. // Genetic parameters of sheep breeding of domestic meat-and-tallow breeds. – Bulletin of the State Institution of Families, No. 1 – 2015. – p.236–240;
- 3 Burambayeva N.B., Nurzhanova K.H., Temirzhanova A.A., Seitkhanova K.K. // Wool productivity of young sheep. – Bulletin of the State Institution of Families, No. 2 – 2015 – pp.161-165.
- 4 Burambayeva N.B., Seitkhanova K.K., Arkatova A. A. // Otandyk etti–mailytykymdy kazaktyn kylshyk zhundi kuyrykty koylarynyn et onimdiligi.– Materials of the international scientific and practical conference "Toraighyrov readings VII" (in print)
- 5 Rakhmanov A. I. Sheep keeping and breeding. – Moscow: Aquarium, 2010. – 48 b.
- 6 Sabdenov K., Abdullaev M., Kulataev B. Koi sharuashylygyn technologiysy. – Astana, 2008. – 295 b.
- 7 Maitkanov N. M. Kazakh sheep breed:– Alma–Ata, 1999. – 246 p.
- 8 Zarpullaev N. N. Scientific basis and methods of increasing the precocity, meat and sheepskin productivity of lambs: abstract. Dis... for the degree of Doctor of agricultural sciences. – Dubrovitsy, 1990. – 48 p.
- 9 Farsykanov S. I. Fat-tailed sheep, scientific and practical bases of increasing their meat and wool productivity: abstract. Dis... doctors. S.–H. sciences. – Tashkent, 1980. – 35 p.
- 10 Bogess M., Wilson D.E., Morrill O.C. National Sheep improvement program development update // Iowa State univ. – 1989. – 597. – P. 9–10.
- 11 Hanker H., Littejohn R. P. Relationships between staple strength and other wool characteristics of Romney ewes. NLJ. Agr. Res. – 1989. – 32.2. – p. 395-310.
- 12 Ermekov M. A., Golodnov A.V. Meat and tallow sheep breeding in the book: Sheep breeding of Kazakhstan. – M.: Kolos, 1977. – P.79–90
- 13 Bekseitov T.K. Scientific bases of inbreeding application in sheep breeding: abstract.... Doctor of Agricultural Sciences. – Pavlodar, 2003. – 10 – 18s.
- 14 Yrzagaliev K. Yedilbay koynyn suyindik zauttyk sulesinin onimidik kasietteri: autoref. a.sh.g.k.- Atyrau, 2000. – 3 – 15 b.
- 15 Azarov S.T. Selection and selection according to the selected characteristics of fat-tailed sheep. – M.: Kolos, 1981 - pp. 100-115.
- 16 Kanafin B.K., Medeubekov K. U. Growth and formation of meat productivity of sheep of the Kazakh fat-tailed semi-wool breed. Almaty: 2000. – p.7-10.
- 17 Nephews A.G. Lamb production and increase of meat resources // Bulletin of agricultural science of Kazakhstan. Alma–Ata: 1978, –No. 6. pp.102–106.
- 18 <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000484540700016> .
- 29 Mirzabekov S. Sh., Erokhina A. I. Sheep breeding : textbook / edited by prof. A. I. Erokhin. – Almaty: IzdatMarket, 2005. – pp. 122-247.
- 20 Abdullaev M. A., et al. Technology and mechanization of sheep breeding/ Abdullaev M. A., Sabdenov K. S., Seidaliev B. S. – Almaty: Publishing House "Bastau" LLP, 2007. – 176 p.

ТҮЙІН

Ауыл шаруашылығы жануарларының тұқымдарын олардың өнімділіктерін жоғарлатуға бағыттап жетілдіруде алынған төлдің өсімталдығын жоғарлату және өсіру маңызды. Бұл тұқымның қошқарлары конституциясы мықты, өте ірі малдар. Қошқарлардың орташа қырқымы 3,0–3,5 кг. Қазақтың құйрықты ұяң жүнді («Байыс» тұқым ішілік типі) тұқым қойларынан алынатын негізгі өнім болып қой еті енеді. Құйрықты қойлардың майды құйрықтарына жинайтындығы белгілі, ал ұшасының қалған бөлігінде және басқа дене мүшелерінде майға қарағанда нәруыз басым болады, ол өз кезегінде етке жоғары сапалы дәм береді. Ет өнімділігінің маңызды сандық көрсеткіші болып, тірі салмақ енеді. Тірі салмақ неғұрлым көп болса, ұшасының орташа салмағы да соншалықты көп болады. Тезжетілігіштік – негізгі шаруашылықтық-пайдалы белгі, мұнда өнімді өндіруге қысқа уақыт аралығында аз шығын жұмсалады, осыған сай кейінгі кезде тезжетілетін етті- майлы қойшаруашылығын дамыту алға

қойылуда. Жануарлардың өнімділік және асылтұқымдық сапаларын жетілдіру бойынша селекциялық-асылдандыру жұмыстарының тиімділігі ең алдымен қолданылатын негізгі қошқарлардың сапасына байланысты болады.

Біздің зерттеулеріміздің мақсаты өндіруші-тоқтылардың қоңдылық санаттарының саулықтардың өндіру қабілеттеріне әсерін анықтау, және ата-аналарын іріктеудің оңтайлы нұсқасын анықтау, қорытындысында осы нұсқалардың қайсысы саулықтардың өсімталдылықтарының неғұрлым жақсы нәтижесін көрсететіндігін анықтау. Мақалада қазақтың құйрықты ұяң жүнді (тұқымішілік «Байыс» типі) қой тұқымдарының өсіп жетілуі және қозылардың туу мерзімдеріне байланысты қысқы және көктемгі мерзімде туған қозылардың салыстырмалы талдаудың зерттеу нәтижесі берілген. Жүргізілген зерттеулер «Алтай» ШҚ қазақтың құйрықты ұяң жүнді (тұқымішілік «Байыс» типі) қой тұқымдарының төлдерінің тез жетілігіштігін анықтау.

УДК 636. 3.035(574.54)
МРНТИ 68:68:39;68:39:31

DOI 10.56339/2305-9397-2022-3-2-61-69

Исламов Е.И., доктор сельскохозяйственных наук, профессор, **основной автор**, <https://orcid.org/0000-0002-2478-1505>

НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет», 050010, Республика Казахстан, г. Алматы, пр. Абая, 8, islamov_esenbay@mail.ru

Кулманова Г.А., кандидат сельскохозяйственных наук, профессор, <https://orcid.org/0000-0003-4547-7075>

НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет», 050010, Республика Казахстан, г. Алматы, пр. Абая, 8, gulzhan_62@mail.ru

Кулатаев Б.Т., кандидат сельскохозяйственных наук, профессор, <https://orcid.org/0000-0003-1567-4713>

НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет», 050010, Республика Казахстан, г. Алматы, пр. Абая, 8, bnar@yandex.ru

Мухаметжарова И.Е., магистр сельскохозяйственных наук, <https://orcid.org/0000-0003-3187-7262>

НАО «Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина», 010000, Республика Казахстан, г. Астана, пр. Жеңіс, 62, ilmira_pvl@mail.ru

Islamov E.I., Doctor of Agricultural Sciences, Professor, **the main author**, <https://orcid.org/0000-0002-2478-1505>

NGSC «Kazakh National Agrarian Research University», 050010, Republic of Kazakhstan, Almaty, Abay av. 8, islamov_esenbay@mail.ru

Kulmanova G.A., candidate of Agricultural Sciences, Professor, <https://orcid.org/0000-0003-4547-7075>

NGSC «Kazakh National Agrarian Research University», 050010, Republic of Kazakhstan, Almaty, Abay av. 8, gulzhan_62@mail.ru

Kulataev B.T., candidate of Agricultural Sciences, Professor, <https://orcid.org/0000-0003-1567-4713>

NGSC «Kazakh National Agrarian Research University», 050010, Republic of Kazakhstan, Almaty, Abay av. 8, bnar@yandex.ru

Mukhametzharova I.E., Master of agricultural sciences, <https://orcid.org/0000-0003-3187-7262>

NGSC «S.Seifullin Agrotechnical university», 010000, Republic of Kazakhstan, Astana, Zhenis ave., 62, ilmira_pvl@mail.ru

**КАЧЕСТВО ШЕРСТИ КАЗАХСКИХ МЯСО-ШЕРСТНЫХ ОВЕЦ И ПОМЕСНЫХ
БАРАНЧИКОВ РМ X МШК
QUALITY WOOL OF KAZAKH MEAT-WOOL SEMI-FINE-FLEECE SHEEP AND
CROSS-BRED SHEEP RM X MSHK**

Аннотация

В статье представлены результаты исследования шерстной продуктивности разных половозрастных групп казахских мясо-шерстных полутонкорунных овец, а также помесных баранчиков РМ X МШК. Настриг и выход мытой шерсти, крепость шерстного волокна,

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМДАРЫ

Косилов В.И., Рахимжанова И.А., Ребезов М.Б., Миронова И.В., Седых Т.А., Быкова О.А. МЯСНЫЕ КАЧЕСТВА ТЕЛОК ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ И ЕЁ ПОМЕСЕЙ С ГОЛШТИНАМИ.....	3
Kharzhau A., Shamshidin A.S., Batyrgaliyev Y.A., Zholdasbekov A.K. THE EFFECT OF LIVE WEIGHT OF COWS ON THEIR MILK PRODUCTIVITY.....	10
Бейшова И.С., Нургалиев Б.Е., Белая Е.В., Таипова А.А. КОМБИНИРОВАННЫЕ ФЕНОТИПИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ПОЛИМОРФНЫХ ВАРИАНТОВ ГЕНОВ <i>LTF</i> , <i>MBL1</i> И <i>TLR-9</i> КАК МАРКЕР УСТОЙЧИВОСТИ К БРУЦЕЛЛЕЗУ У ГОЛШТИНСКОГО СКОТА КАЗАХСТАНСКОЙ СЕЛЕКЦИИ.....	17
Бейшова И.С., Ульянова Т.В., Белая Е.В., Шулинский Р.С., Бабенко А.С. SNP ВЫСОКОЙ ЗНАЧИМОСТИ ДЛЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ НАСЛЕДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОДУКТИВНОСТИ У АУЛИЕКОЛЬСКОЙ ПОРОДЫ.....	28
Хамзина А.К., Смагулов Д.Б., Хамзин К.П., Есенгалиев Д.К. EXTERIOR FEATURES OF SHEEP DIFFERENT DIRECTIONS OF PRODUCTIVITY.....	38
Бурамбаева Н.Б., Темиржанова А.А., Абельдинов Р.Б., Асанбаев Т.Ш., Баужанова Л.М., Аманбаева С.Б. ҚАЗАҚТЫҢ ҚҰЙЫҚТЫ ҰЯҢ ЖҮНДІ (ТҰҚЫМШІЛІК «БАЙЫС» ТИПІ) ҚОЙ ТҰҚЫМДАРЫНЫҢ ҚОЗЫЛАРЫНЫҢ ӨСП ЖЕТІЛУІ МЕН БІТІМ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ЖӘНЕ ЖЫЛ МЕЗГІЛДЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨЗГЕРІСТЕРІ.....	54
Исламов Е.И., Кулманова Г.А., Кулатаев Б.Т., Мухаметжарова И.Е. КАЧЕСТВО ШЕРСТИ КАЗАХСКИХ МЯСО-ШЕРСТНЫХ ОВЕЦ И ПОМЕСНЫХ БАРАНЧИКОВ РМ X МШК.....	61
Амандыкова А.Б., Брель-Киселева И.М., Сафронова О.С. СЕЛЕКЦИОННАЯ РАБОТА С ЗАВОДСКИМИ ЛИНИЯМИ В КУСТАНАЙСКОЙ ПОРОДЕ ЛОШАДЕЙ.....	69
Турабаев А., Айешева Г.А. ТАБЫНДЫ ЖЫЛҚЫ ШАРУАШЫЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫ.....	78
Алибаев Н., Абдуллаев К.Ш., Абуов Г.С., Ермаханов М.Н. ПРИНЦИПЫ И КРИТЕРИИ ОТБОРА ЖЕЛАТЕЛЬНЫХ ТИПОВ ВЕРБЛЮДОВ РАЗЛИЧНЫХ ГЕНОТИПОВ С ВЫСОКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ.....	86
Ермаханов М.Н., Алибаев Н., Абдуллаев К.Ш., Абуов Г.С., Алиханов О. ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ВЕРБЛЮДОВ РАЗЛИЧНЫХ ГЕНОТИПОВ В ЮГО-ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА.....	94
Нұралиева Ұ.Ә., Таджиев К.П., Темирбаева К.А., Байсабырова А.А. БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ БАЛ АРА ТҰҚЫМДАРЫНЫҢ МОРФО-БИОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ШАРУАШЫЛЫҚҚА ПАЙДАЛЫ БЕЛГІЛЕРІ.....	103
Нұралиева У.А., Шәмшідін Ә.С., Кусаинова Ж.А., Спатай Н. ОҢТҮСТІК - ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДАҒЫ ТАБИҒИ-КЛИМАТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ БАЛ АРА ТҰҚЫМДАРЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚҚА ПАЙДАЛЫ БЕЛГІЛЕРІ.....	111
Сагинбаева М.Б., Темирбекова Г.А., Наметов А.М., Арын Б.Е., Амантай С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК Өңіріндегі жергілікті популяция үйректерінің эмбрионалдық дамуы.....	121
Булавин Е.Ф., Асылбекова С.Ж., Мухрамова А.А., Болатбекова З.Т. РЕЗУЛЬТАТЫ КУЛЬТИВИРОВАНИЯ КОЛОВРАТКИ В КАЧЕСТВЕ ЖИВОГО КОРМА ДЛЯ РЫБ.....	129